

23

Milieu van later, wiens zorg nu?

Desirée Verbeek en Jeroen Boelhouwer

23.1	Generatieperspectief in duurzame ontwikkeling	525
23.2	Hoe milieubewust is de Nederlandse bevolking?	527
23.3	Wat is milieuvriendelijk gedrag eigenlijk?	532
23.4	Waarom vertonen mensen milieuvriendelijk gedrag?	536
23.5	Het verschil tussen denken en doen	538
23.6	Voornaamste bevindingen	541
23.7	Epiloog: generatieverschil of leeftijdsverschil?	542
	Noten	543
	Literatuur	544

Bijlagen (te vinden via www.scp.nl bij de desbetreffende publicatie)

Samenvatting

Het overgrote deel van de Nederlanders maakt zich zorgen over het milieu. Milieubesef is echter geen garantie voor milieuvriendelijk gedrag. Drempels voor dit gedrag zijn vooral het gebrek aan kennis (van wat mogelijk is en over de milieueffecten van gedrag), de kosten (milieuvriendelijke producten worden te duur gevonden), de moeite (milieuvriendelijk gedrag wordt moeilijker gevonden) en het comfort (milieuvriendelijke gedragingen worden als minder comfortabel beschouwd). Ook de motieven van mensen die wel kiezen voor milieuvriendelijk gedrag, zijn verschillend. Voor een deel gaat het om gewoontegedrag (de meeste vormen van afval scheiden vallen hieronder), voor een ander deel komt milieuvriendelijk gedrag voort uit de overtuiging dat het belangrijk is, dat er geen keuze meer is, of dat het effect heeft voor de toekomst. De laatste drie motieven zijn op te vatten als een uiting van solidariteit met toekomstige generaties.

Ouderen en jongeren verschillen niet zozeer in hun milieubewustzijn als wel in hun milieugedrag, wat grotendeels komt door een verschil in kennis. Ouderen zijn op de hoogte van een kleiner spectrum aan milieugedragingen dan jongeren, toch doen veel ouderen de dingen waarvan zij denken dat het goed is voor het milieu. Daarbij denken ze ook aan de gevolgen van hun gedrag voor toekomstige generaties. Onder jongeren is de kennis groter, maar de bereidheid tot milieuvriendelijk gedrag kleiner. Jongeren houden meer rekening met het voordeel dat zijzelf hebben van hun gedrag.

De brede kennis onder jongeren biedt wel perspectief, in combinatie met het milieuvriendelijke gedrag van ouderen. Als jongeren zich bij het ouder worden gaan gedragen als de ouderen, is het milieu de winnaar. Indien dit proces doorzet kiest elke nieuwe generatie voor gedrag dat beter is voor het milieu dan dat van de vorige generatie.

23 Milieu van later, wiens zorg nu?

23.1 Generatieperspectief in duurzame ontwikkeling

Dat duurzame ontwikkeling betrekking heeft op de solidariteit tussen generaties blijkt al uit de definitie ervan in het rapport *Our common future*, dat in 1987 werd uitgebracht door de VN-commissie Brundtland (WCED 1987: 4):

Duurzame ontwikkeling betreft een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder daarbij het vermogen van toekomstige generaties in gevaar te brengen om in hun eigen behoeften te voorzien.

Duurzame ontwikkeling vindt dus plaats op de lange termijn, en hangt daarmee nauw samen met solidariteit tussen huidige en toekomstige generaties.¹ Duurzame ontwikkeling heeft ook een internationale dimensie. Behalve om de gevolgen van nu voor later gaat het bij duurzame ontwikkeling ook om verdeling en ongelijkheid binnen de huidige generatie, om de solidariteit tussen hier en elders (zie ook Rotmans et al. 2001; Telos 2008; Beckers et al. 2004; CBS et al. 2009).

Onder duurzame ontwikkeling wordt meer verstaan dan milieu-aspecten, meestal worden er ook nog economische en sociale aspecten onder geschaard. Bij het beschrijven van duurzame ontwikkeling wordt veelal een driekapitalenmodel gebruikt, bestaande uit het sociaal-culturele, ecologische en economische kapitaal (ook wel aangeduid met *people, planet* en *profit*). Het sociaal-culturele kapitaal is het lichamelijke en geestelijke welzijn van mensen; gezondheidszorg, onderwijs, sociale samenhang, sociale participatie, vertrouwen, veiligheid en de woonomgeving. Onder het ecologische kapitaal vallen bijvoorbeeld de kwaliteit van bodem, lucht en water, maar ook natuur en landschap, biodiversiteit, het klimaat, en de beschikbare hoeveelheid grondstoffen. Het economische kapitaal bestaat uit zaken als de schuldenlast van Nederland, investeringen in machines en gebouwen, arbeid en kennisinfrastructuur (Telos 2008; CBS et al. 2009).

Afbakening tot ecologisch kapitaal: milieu

Dit hoofdstuk gaat alleen in op het ecologisch kapitaal en kijkt daarbij naar de solidariteit tussen generaties. Milieuvraagstukken raken automatisch aan solidariteit tussen generaties, omdat de oorzaken van milieuproblemen vaak in het verleden liggen, maar in het heden worden ervaren. De ene generatie is verantwoordelijk, de volgende ervaart de problemen (Jones en De Meyere 2009).

We gaan na in hoeverre Nederlanders zich verantwoordelijk voelen om het milieu in goede kwaliteit door te geven aan toekomstige generaties, en op welke manieren dit plichtsbefes zich uit in hun gedrag. In het bijzonder bekijken we of deze solidariteit met toekomstige generaties generatiespecifiek is. Verschillende generaties kunnen anders tegen het milieu aankijken, bijvoorbeeld omdat ze opgegroeid zijn in perioden waarin milieu op verschillende wijze aandacht kreeg. In de jaren zeventig van de vorige eeuw kwamen de eerste berichten over het uitgeput raken van de olie- en gasvoorraden. In de jaren tachtig en negentig kwamen ook onderwerpen als bodemsanering, geluidshinder,

verzuring, verdroging, het gat in de ozonlaag en luchtvervuiling op de maatschappelijke en politieke agenda te staan. Sinds midden jaren negentig is de aandacht voor de luchtkwaliteit en het streven naar een klimaatneutrale samenleving (reductie van CO_2 -emissies) toegenomen.

Niet alleen kunnen verschillende generaties anders tegen het milieu aankijken, ook hun gedrag kan verschillen. Daarbij speelt mee dat er verschillen zijn in het aanbod aan milieuvriendelijke alternatieven; momenteel zijn dat er meer dan vroeger (toen de oudste generatie jong was).

Om inzicht te krijgen in generatieverschillen in milieuattitudes en milieugedrag kijken we naar verschillen tussen ouderen en jongeren. We kunnen echter geen harde uitspraken doen over verschillen tussen generaties, omdat ons geen relevante gegevens ter beschikking staan die meerdere decennia beslaan. Hierdoor is een generatie-effect moeilijk te onderscheiden van een leeftijdseffect. In de epiloog proberen we tot enige voorzichtige uitspraken te komen over dit onderscheid.

Opbouw en data

In sociaalwetenschappelijk onderzoek naar milieugedrag wordt veel gebruikgemaakt van attitudegedragmodellen zoals dat van Fishbein en Ajzen (1975) (zie ook Steg 1999; Gatersleben et al. 2002; Poortinga et al. 2004). In deze onderzoekstraditie wordt de relatie onderzocht tussen milieuhoudingen, milieubewustzijn en milieugedrag, en wordt vaak verondersteld dat een positieve milieuhouding leidt tot milieuvriendelijk gedrag. De milieuhouding blijkt echter niet zo'n goede voorspeller te zijn van het milieugedrag. Dat attitudes zich niet altijd vertalen in gedrag komt bijvoorbeeld doordat er voldoende aantrekkelijke en betaalbare milieuvriendelijke gedragsalternatieven moeten zijn om milieugedrag te kunnen vertonen (zie bv. Spaargaren en Van Koppen 2009).

We besteden in dit hoofdstuk achtereenvolgens aandacht aan milieuattitudes (§ 23.2), milieugedragingen (§ 23.3), motieven om al dan niet milieugedrag te vertonen (§ 23.4), en barrières die ertoe leiden dat positieve milieuattitudes niet vanzelfsprekend resulteren in milieuvriendelijk gedrag (§ 23.5). We proberen in dit hoofdstuk antwoord te geven op de vraag of ouderen en jongeren verschillen in milieubesef en in milieuvriendelijk gedrag. Ook bekijken we of een gevoel van verantwoordelijk jegens toekomstige generaties aanzet tot milieuvriendelijk gedrag. Kopen mensen bijvoorbeeld een milieuvriendelijke auto omdat deze minder uitstoot veroorzaakt en men daarmee de wereld een beetje schoner (of minder vervuild) achterlaat voor toekomstige generaties? Of hebben economische overwegingen de overhand: de aanschaf is gesubsidieerd, de auto rijdt zuiniger en men hoeft dus minder vaak te tanken.

We maken gebruik van verschillende enquêtes: Culturele Veranderingen in Nederland (cv), Continu onderzoek burgerperspectieven (cob), de Duurzaamheidmonitor van insnet (DM2007, een internetsurvey),² de Eurobarometer (Eb 72, najaar 2009) en Nederland in Generaties (NiG2010). Op grond van gegevens uit deze enquêtes kunnen we wel iets zeggen over milieuattitudes en milieugedrag, maar niet over de relatie daartussen of over de motieven van mensen om zich al dan niet milieuvriendelijk te gedragen. Daarom zijn er aanvullende gegevens verzameld. Er zijn in juni 2010 vier groepsgesprekken over deze onderwerpen gehouden met Nederlandse consumenten. De aandacht ging in het

bijzonder uit naar hun gedragsmotieven, zoals de solidariteit die zij voelen met toekomstige generaties. Ook hebben we de deelnemers aan het woord gelaten over de discrepantie tussen hun eigen attitudes en gedragingen. Wat maakt het soms moeilijk om milieuvriendelijk gedrag te vertonen? De deelnemers werden ingedeeld in groepen op basis van leeftijd (jonger dan 35 jaar of ouder dan 55 jaar) en de mate waarin zij milieubewust gedrag vertonen (vastgesteld aan de hand van negentien milieugedragingen). Er zijn vier groepen samengesteld: jongvolwassenen met minder milieubewust gedrag, jongvolwassenen met meer milieubewust gedrag, ouderen met minder milieubewust gedrag, en ouderen met meer milieubewust gedrag (Schothorst en Ter Berg 2010; internetbijlage bij dit hoofdstuk). Alle deelnemers voerden een zelfstandig huishouden. Thuiswonende jongeren of bewoners van studentenhuizen of verzorgingshuizen hebben niet aan het onderzoek deelgenomen. Er is ook gestreefd naar spreiding in sekse en opleiding. Korthedshalve zullen we in dit hoofdstuk spreken over jongeren in plaats van jongvolwassenen.

23.2 Hoe milieubewust is de Nederlandse bevolking?

Het milieugedrag van mensen is afhankelijk van de mogelijkheden waarover ze beschikken en van de motieven die ze hebben. Daarbij kunnen we algemene en specifieke motieven onderscheiden (Steg 1999: 13). Om te beginnen bekijken we een algemeen motief (algemeen milieubesef), omdat dit een basis kan vormen voor meerdere gedragingen. Welke specifieke motieven er te onderscheiden zijn komt later aan de orde (in § 23.4).

Is er een probleem?

De meeste Nederlanders denken dat er sprake is van klimaatverandering: 71% (SCP 2010: 24). Dat betekent echter niet dat zij van mening zijn dat het milieu er nu al slecht voor staat. De huidige toestand van het milieu wordt door ongeveer 60% van de Nederlanders als positief bestempeld (Eurobarometer najaar 2009). Daarmee zijn Nederlanders positiever dan andere Europeanen: van hen is 44% positief gestemd over het milieu.

Het merendeel van de Nederlanders vindt dus dat er sprake is van klimaatverandering, maar denkt ook dat deze nog niet zichtbaar is in het milieu. Deze mening zou de oorzaak kunnen zijn van een zekere scepsis onder de Nederlanders: een vrij grote groep (ongeveer een derde) is het eens met de stelling dat het probleem van milieuvervuiling wordt overdreven (zie tabel 23.1). Ook is een derde het eens met de stelling dat de aandacht voor het broeikaseffect sterk overdreven is.

Als we beide stellingen opvatten als uitingen van milieubewustzijn, dan is dat van jongeren groter dan dat van ouderen (van de jongeren tot 25 jaar is 38% het niet eens met beide stellingen, van de ouderen boven de 65 jaar (26%).³ Ook zijn er minder sceptici onder de jongeren: 18% van hen is het met beide stellingen eens, terwijl dat bij de ouderen 39% is (cijfers niet in tabel).⁴

Tabel 23.1

Erkenning van milieuproblematiek, naar leeftijd (in procenten)

	allen			(helemaal) mee eens					
	(helemaal) mee eens	neutraal	(helemaal) mee oneens	15-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar
De aandacht voor het broeikaseffect is sterk overdreven (n = 2529).*	34	23	43	27	19	28	33	41	48
Het hele probleem van de milieuvervuiling wordt wel wat overtrokken (n = 2523).*	32	19	49	26	16	25	29	38	47

* Significant verschil tussen jongeren en ouderen ($p < .001$).

Bron: SCP (NiG'10)

Uit het voorgaande komt een wat gemengd beeld van het milieubewustzijn naar voren. Dat bleek ook in de focusgroepen het geval te zijn. De deelnemers daaraan vinden wel degelijk dat er een milieu- en klimaatprobleem is, maar tegelijkertijd geven sommigen van hen blijk van enig cynisme over bijvoorbeeld de film van Al Gore over klimaatverandering (die in 2006 veel aandacht kreeg): 'Wat Al Gore zegt, daar ben ik het helemaal niet mee eens. Het is een lobby van hem [...] is overtrokken' (milieubewuste oudere). Ook is het voor enkele deelnemers de vraag welke rol Nederland kan spelen bij het milieuprobleem: 'Ik twijfel er wel aan of klimaatverandering ontstaat door milieuvervuiling, dat zijn natuurlijke processen, het klimaat verandert gewoon' (milieubewuste jongere).

De milieuproblematiek staat dan ook niet bovenaan als aan mensen gevraagd wordt om aan te geven wat de belangrijkste problemen in Nederland zijn. Dan wordt milieu (en natuur) slechts door 9% genoemd, ver achter zaken als 'samenleven, waarden en normen' (41%), 'inkomen en economie' (33%) en 'politiek en bestuur' (30%) (SCP 2009: 72). Dat is overigens in de rest van Europa niet anders: het milieu wordt door slechts 4% van de Europeanen gezien als een van de twee belangrijkste problemen (Eurobarometer najaar 2009). In Nederland is 7% die mening toegedaan. Werkloosheid en de economische situatie voeren de ranglijst aan, zowel in Nederland als elders in Europa.

Een probleem voor toekomstige generaties

Hiervoor bleek dat de kwaliteit van het milieu blijkbaar niet als een probleem voor nú wordt gezien. En ook nog niet echt als een probleem voor de nabije toekomst, want slechts 13% denkt dat de toestand van het milieu de komende twaalf maanden slechter zal worden, terwijl 34% verwacht dat die zal verbeteren (Eurobarometer najaar 2009). De milieukwaliteit is wel een probleem voor de verdere toekomst: 41% van de Nederlanders is van mening dat 'milieu' het grootste probleem voor toekomstige generaties zal zijn, waarmee het met stip op de eerste plaats terecht komt (CBS et al. 2009: 89-91). Internationaal gezien is dat opvallend, want deze perceptie delen we alleen met de Scandinavische landen; elders in Europa wordt vooral werkloosheid als hét probleem voor de toekomst gezien.

Dat milieu een probleem is voor de verdere toekomst blijkt ook uit het feit dat een ruime meerderheid van 63% zich zorgen maakt over de 'gevolgen van natuur-, milieu- en klimaatproblemen voor toekomstige generaties' (zie tabel 23.2). De 15- tot 25-jarigen maken zich iets minder vaak zorgen dan de 65-plussers (respectievelijk 55% en 65%). Het is niet zo dat de zorgen geleidelijk toenemen met het ouder worden; jongeren maken zich minder zorgen dan alle andere leeftijdsgroepen (waartussen bijna geen verschil is). Als we echter ook rekening houden met het inkomen, de opleiding en het geslacht van de respondenten dan vervalt het onderscheid naar leeftijd en is vooral het opleidingsniveau van invloed (zie tabel B23.1 in de bijlage, te vinden via www.scp.nl). Mensen die kinderen hebben, maken zich niet meer zorgen over de gevolgen van natuur-, milieu- en klimaatproblemen voor toekomstige generaties dan mensen zonder kinderen (zie tabel B23.1). Ook in de focusgroepen bleken ouderen meer dan jongeren van mening te zijn dat ze milieuvriendelijk gedrag verplicht zijn aan toekomstige generaties: 'Als ik mijn krantje naar de papierbak breng, dan merk ik daar niets van. Maar mijn kinderen wel.' Er is echter nagenoeg geen verschil tussen jongeren en ouderen als de stelling wordt voorgelegd dat milieubescherming nu belangrijk is voor toekomstige generaties: een grote meerderheid van 85% is het hiermee eens (tabel 23.2).

Tabel 23.2

Erkenning van milieuproblematiek, naar leeftijd (in procenten)

	allen			(helemaal) mee eens					
	(helemaal) mee eens	neutraal	(helemaal) mee oneens	15-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar
Ik maak me zorgen over de gevolgen van natuur-, milieu- en klimaatproblemen voor toekomstige generaties (n = 2497).*	63	22	16	55	66	66	65	61	65
Milieubescherming nu is belangrijk voor toekomstige generaties (n = 2532).**	85	11	5	87	86	86	88	83	82

* Significant verschil tussen jongeren en ouderen ($p < .001$).

** Significant verschil tussen jongeren en ouderen ($p < .05$).

Bron: SCP (NiG'10)

Bij wie ligt de oplossing?

Nederlanders zijn zich bewust van de problemen rondom milieuvervuiling en klimaatverandering. Niet alleen is men zich ervan bewust, de overgrote meerderheid van de Nederlanders vindt het ook belangrijk om milieumaatregelen te nemen ten behoeve van toekomstige generaties (zie § 23.2). Tegelijkertijd heerst er scepsis over de ernst van de problemen en over de rol die Nederland kan vervullen als klein land op het wereldtoneel. We stellen ons de vraag of Nederlanders zichzelf (een deel) van het probleem en de oplossing toe-eigenen, of dat dit voornamelijk op andere partijen wordt afgeschoven, zoals overheden en het bedrijfsleven.

Uit de internetsurvey van ins net blijkt dat verreweg de belangrijkste rol wordt toegekend aan de nationale overheid. In dat onderzoek wijst twee derde van de respondenten de nationale overheid aan als instantie die de belangrijkste voorbeeldfunctie heeft als het gaat om duurzame ontwikkeling (tabel 23.3). Op de tweede plaats komen bedrijven en de industrie en op de derde plaats zetten mensen zichzelf. Meer ouderen dan jongeren vinden dat ze zelf een voorbeeldfunctie hebben. In de focusgroepen kwam dit ook duidelijk naar voren: 'Je geeft je kinderen een voorbeeld mee'. Het meest opvallend in de focusgroepen was echter dat vooral jongeren onderkennen dat er weliswaar een probleem is, maar dat dat niet hún probleem is. Zij zijn niet per se degenen die er iets aan moeten doen. Waarom de jongeren dit vinden komt later aan bod (in § 23.3). Hier constateren we dat deze houding niet alleen aanwezig was in de groep minder milieubewuste jongeren, maar ook in de groep milieubewuste jongeren, zij het minder sterk.

Tabel 23.3

'Wie vervult volgens u de belangrijkste voorbeeldfunctie als het gaat om duurzame ontwikkeling?', naar leeftijd (n = 1359; in procenten)^{a, b}

	allen	18-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar
nationale overheid	67	66	77	68	64	66	62
bedrijven/industrie	41	41	47	41	45	38	34
ikzelf	37	25	42	40	40	36	36
lokale overheid	23	19	22	22	22	24	29
milieu- en consumentenorganisaties	20	28	11	16	18	23	28
internationale organisaties	17	20	16	18	18	18	12
andere burgers/consumenten	12	18	14	14	10	11	8
ouders	11	10	13	11	12	11	11
leraar/school	7	8	6	9	8	4	8

a De respondenten konden maximaal drie antwoorden aankruisen.

b Omdat de representativiteit van internetpanelonderzoek onduidelijk is, werden er geen significantietoetsen uitgevoerd.

Bron: ins net (DM'07)

Als het gaat om de voorbeeldfunctie voor duurzame ontwikkeling volgen de ouders en de school op grote afstand van de overheid en het bedrijfsleven (tabel 23.3). Waarschijnlijk denken mensen vooral aan duurzame ontwikkeling van de samenleving als geheel. In de focusgroepen bleek namelijk dat opvoeding er wel degelijk toe doet als het gaat om het eigen milieugedrag. Jongeren geven aan milieubewust gedrag te vertonen 'omdat ze zo opgevoed zijn' en ouderen hopen dat hun kinderen het milieuvriendelijke gedrag van hen hebben overgenomen: 'die tussen 20 en 35 jaar hebben een stukje opvoeding meegekregen, die zijn echt wel bewust hoor' (oudere deelnemer).

Door de voorbeeldfunctie van ouderen kan gewoontegedrag ontstaan: iemand brengt zijn papier naar de papierbak omdat zijn ouders het ook deden. Bij die handeling hoeft milieubewustzijn geen rol te spelen. Ouders kunnen hun kinderen wel milieubewustzijn bijbrengen door met hen over de milieuproblematiek te praten en hen over die problematiek te informeren. Behalve via de opvoeding kan milieubewustzijn ook bijgebracht worden in het onderwijs. Als gekozen moet worden tussen school en gezin, vindt 32% van de ouderen dat het gezin de belangrijkste rol speelt als het gaat om het bijbrengen van milieubewustzijn, terwijl dat bij de jongeren 18% is (cv2008). Overigens vindt van beide groepen een meerderheid van ongeveer 60% dat school en gezin een even grote rol spelen.

Uit de focusgroepen kwam ook naar voren dat zowel jongeren als ouderen een rol voor 'de overheid' zien weggelegd bij het oplossen van de milieuproblemen. Nederlanders vinden echter niet dat het oplossen van deze problemen een hoge prioriteit moet krijgen: als mensen gevraagd wordt naar de belangrijkste doelstellingen voor de politiek, dan neemt milieu slechts een zeer bescheiden plaats in ('het bestrijden van milieuverontreiniging' komt niet voor in de top 5, zie scp 2009: 76).⁵ Ook werd in de focusgroepen meermaals verwezen naar het internationale karakter van de milieuproblematiek, zowel door de jongeren als door de ouderen. Nederlanders zien dan ook een grote rol weggelegd voor de Europese Unie. Gevraagd naar de zaken die volgens hen op gezamenlijk Europees niveau beslist moeten worden noemt 78% de bescherming van het milieu, die daarmee op de tweede plaats komt, na het bestrijden van terrorisme (door 88% genoemd), maar nog voor defensie en buitenlandse zaken en integratie (beide door iets meer dan 60% genoemd, Eurobarometer najaar 2009).

De probleemtoe-eigening van ouderen is dus groter dan die van jongeren. Ouderen zien een grotere rol weggelegd voor zichzelf en voor het gezin. Ouderen zijn bovendien meer dan jongeren bereid om extra kosten te maken als dat nodig is voor een beter milieu (zie tabel 23.4).⁶ Wanneer men zich het probleem niet toe-eigent, zal men er ook geen extra geld voor over hebben. Het betekent echter niet dat mensen die niet bereid zijn om meer geld uit te geven aan milieuvriendelijker producten, zich het milieuprobleem niet toe-eigenen. Iemand kan er bijvoorbeeld ook voor kiezen om minder te consumeren of om milieuvriendelijke, kostenbesparende maatregelen te nemen.

Tabel 23.4

Toe-eigening van milieuproblematiek (in procenten)

	allen		(helemaal) mee eens						
	(helemaal) mee eens	neutraal	(helemaal) mee oneens	15-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar
Een beter milieu mag me meer geld kosten (n = 2478).*	46	29	25	40	44	45	45	52	50

* Significant verschil tussen jongeren en ouderen (p < .001).

Bron: scp (NiG'10)

23.3 Wat is milieuvriendelijk gedrag eigenlijk?

Zijn Nederlanders bekend met milieuvriendelijke gedragsalternatieven? En wat verstaat men eigenlijk onder milieubewust gedrag? Zijn er daarin verschillen waar te nemen tussen jongeren en ouderen?

Milieuvriendelijk gedrag volgens de jongere en oudere Nederlander

Jongeren en ouderen verschillen van elkaar in wat zij verstaan onder milieuvriendelijk gedrag. Niet alleen het aantal milieugedragingen dat zij kennen loopt uiteen, ook het karakter ervan verschilt.

De ouderen in de focusgroepen noemen allereerst veel gedragingen die met afval scheiden te maken hebben. Ze hebben uitgebreide kennis op het gebied van afvalscheiding (tabel 23.5). In de focusgroep met milieubewuste ouderen ontstond de volgende opsomming:

'Respondent A: Het scheiden van afval. Kan ik doen. En dat doe ik dan ook. Plastic, glas, papier. Huishoudelijk. Respondent B: Batterijen, kurken, lampen. Respondent C: Verf. Respondent A: Klein chemisch afval. Respondent D: Accu's. Respondent E: Bestrijdingsmiddelen. Respondent B: Kurk: daar worden platen van gemaakt en er zijn centra die dat weer kunnen gebruiken. Respondent C: Creatief met kurk. Respondent A: Ik spaar blik voor mijn kleinkinderen, die leveren dat in.' Daarnaast verstaan ze onder milieuvriendelijk gedrag het zuinig omgaan met water, elektriciteit en gas. Minder consumeren door zuinig om te gaan met spullen zien ze ook als milieuvriendelijk gedrag. Zelfs als dat leidt tot milieuonvriendelijk gedrag: de wasmachine van 25 jaar oud wordt niet vervangen, hoewel die niet zuinig meer is in zijn water- en stroomverbruik.

De milieugedragingen die de ouderen noemen sluiten naadloos aan op het jaren zeventig milieudiscours waarin hergebruik, spaarzaamheid en kleinschaligheid centraal stonden. Met dit discours en met dit type milieugedragingen zijn zij opgegroeid; deze gedragingen zijn hen dus aangeleerd (m.a.w. er is sprake van een cohorteffect).

De jongeren kennen een veel breder scala aan milieugedragingen dan de ouderen.

Naast het scheiden van afval en het nemen van water-, energie- en gasbesparende maatregelen, noemen zij ook zaken die het niveau van de alledaagse handelingen overstijgen, zoals het doen van eenmalig grote investeringen. 'Waar kan je tegenwoordig nog niet HR-ketels kopen?' en 'Ik ben altijd een klein beetje aan het uitkijken naar zo'n klein windmolentje die je op je dak kan zetten in een woonwijk' (milieubewuste jongeren). Ten slotte denken de jongeren bij milieubewust gedrag ook aan milieuvriendelijk consumptiegedrag. Biologisch vlees, FSC-hout, seizoensgroenten, de 'groene' banken ASN en Triodos, groene stroom, Het Nieuwe Rijden, minder vaak op vliegvakantie gaan en klimaatcompensatie van Green Seat worden zoal genoemd.

Jongeren zijn opgegroeid met een breed repertoire aan milieugedragingen en een breed aanbod aan milieuvriendelijke producten en diensten. Voor de ouderen is dat niet het geval. Biologische producten zijn pas sinds een aantal jaren gewoon in de supermarkt, het warenhuis, de bouwmarkt en de woonwinkel te verkrijgen. Ook van klimaatcompensatie, groene stroom en HR+-ketels was een aantal decennia geleden nog geen sprake. Bij ouderen staan deze ontwikkelingen dan ook minder goed op het netvlies.

Tabel 23.5

Milieubewust gedrag volgens jongvolwassenen en ouderen^a

ouderen	afval	groente-, fruit- en tuinafval (gft), papier, glas, plastic, accu's, batterijen, verf,
en jong-	scheiden	kurk, blik, medicijnen, spoorbielzen
volwassenen	energie	gordijnen dicht, verwarming lager zetten, minder heet wassen, stekkers uit stop-
	besparen	contact, apparaten niet op stand-by laten staan, lamp uitdoen in de ruimte waar
		je niet bent, spaarlampen, waterbed uitzetten, energiezuinige apparaten kopen
	water	korter douchen, regenton, waterbesparende douchekop en toiletknop
	besparen	
	materiaal	hergebruik van spullen, lang meegaan van spullen en apparaten,
	besparen	kringloopwinkel, marktplaats, geen plastic tasjes aannemen, broodtrommel i.p.v.
		boterhamzakjes
jong-	mobiliteit	niet met de auto indien mogelijk, thuis werken, carpoolen, zuiniger auto
volwassenen		aanschaffen, meer met ov of op de fiets, elektrisch rijden, Het Nieuwe Rijden
	vakantie	minder vaak vliegen, klimaatcompensatie
	voeding	biologisch vlees of andere voedingsmiddelen, afgestemd inkopen doen,
		streekproducten, seizoensproducten, vegetarisch eten, minder vlees eten,
		'eerlijke' producten kopen (fair trade)
	wonen	woningisolatie, dubbel glas, zonnepanelen, watergedragen verf, fsc-hout,
		groene stroom, HR++-ketel.
	kleding	tweedehands kleding, kinderarbeidvrije kleding, kleding van biologische katoen

a De complete lijst van genoemde milieuge dragingen is te vinden in de bijlage op internet.

Bron: SCP (focusgroepgesprekken juni 2010)

Gedragen Nederlanders zich milieubewust?

Kennis van milieuvriendelijke gedragingen is bij de meeste Nederlanders ruimschoots aanwezig. Maar dat betekent niet dat zij hun gedrag laten beïnvloeden door deze kennis. Toch kan van een aantal milieuge dragingen gezegd worden dat deze gemeengoed zijn geworden. Het scheiden van afval is iets wat de meeste mensen wel doen, zeker waar het scheiden van glas, papier en klein chemisch afval betreft (87%) (zie tabel 23.6^c). Het percentage dat het gft-afval scheidt is lager. Vermoedelijk omdat in veel steden het gft-afval niet apart van het gewone huisvuil wordt opgehaald. Gedrag dat men meestal vertoont wordt 'gewoontegedrag': mensen doen het zonder er bewust bij na te denken en vaak ook zonder een bewuste link met het milieu te leggen (Beckers et al. 2004: 41). De meeste deelnemers aan de focusgroepen doen aan gescheiden papier- en glaszameling: 'Dat is volgens mij opvoeding. Er is mij als kind geleerd: papier moet in de papierbak. Dat vind ik zo gewoon om te doen' (milieubewuste jongere) en 'Het is er gewoon ingegroeid, je gaat gescheiden alles wegbrengen' (milieubewuste oudere). Toch is er in de groep minder milieubewuste jongeren nog een fors aantal deelnemers dat ook het glas en papier bij het overige afval gooit: 'Wat ik meer aan milieuge drag kan doen? Ik zou wel afval kunnen scheiden [...] en ik woon 800 meter van m'n werk maar ik pak m'n auto wel altijd.'

Het nemen van energie- of waterbesparende maatregelen is een andere veelvoorkomende actie. Zo zet ruim 97% van de mensen 's nachts de verwarming lager of uit, bijna 80% let bij de aanschaf van nieuwe apparaten op het energielabel, en 64% heeft spaarlampen (zie

tabel 23.6). Deze en andere energie- en waterbesparende maatregelen, waaronder ook het hanteren van een zuinige rijstijl bij het autorijden (Het Nieuwe Rijden) zijn allemaal kostenbesparend. Omdat deze gedragingen direct iets opleveren, worden ze veel toegepast in het alledaagse handelen. 'Een spaarlamp koop ik natuurlijk ook voor mijzelf, omdat ik weet dat ik er uiteindelijk gewoon geld mee bespaar' (milieubewuste jongere). Aan het besparen van water, energie of benzine zit wel een grens. Het moet wel leuk blijven: 'Soms vind ik het ook wel lekker om als eerste bij een stoplicht weg te rijden' (minder milieubewuste jongere). En men wil niet inleveren op comfort. In één van de focusgroepen geeft een minder milieubewuste oudere aan best meer te kunnen doen aan milieubesparende maatregelen: 'bijvoorbeeld minder douchen, maar ik vind het heerlijk om lang onder de douche te staan.' Uit de internetenquête van insnet blijkt dat dit met name voor jongeren erg belangrijk is; het percentage 18- tot 25-jarigen dat de kraan of douche niet langer aan laat staan dan nodig is, is veel lager dan onder andere leeftijdsgroepen.

Het kopen van biologische producten voorzien van het EKO-keurmerk of een ander milieukeurmerk is veel minder populair (slechts 18% van de mensen doet dit, zie tabel 23.6). Dit kwam ook uit de focusgroepen naar voren. Bij gebrek aan informatie over de positieve bijdragen aan het milieu kiezen mensen voor de niet-milieuvriendelijke variant van het product (over de behoefte aan informatie over het nut van milieugedragingen meer in § 23.5). En niet zelden is de milieuvriendelijke variant ook een stuk duurder dan de gewone variant, waardoor deze niet gekozen wordt: 'Maar ik vind het prijsverschil [tussen biologisch en niet-biologisch voedsel] best fors, nog steeds. Zodra het prijsverschil acceptabel is, dan probeer ik het ook wel te doen [...]. Zoals laatst, [...] had je inderdaad alle biologische producten met een relatieve korting, nou dan sla ik ook gelijk goed in' (milieubewuste jongere).

Jongeren én ouderen doen hun best om op materialen te besparen. Ze weigeren plastic tasjes bij het doen van de boodschappen en bereiden de restjes van een vorige maaltijd. Bij het herstellen van kleding ontstaan grote verschillen tussen jongeren en ouderen. 41% van de 65-plussers doet dat altijd of vaak, tegenover 27% van de 18-24-jarigen (tabel 23.6). Deze verschillen komen ook naar voren uit de reacties uit de focusgroepen. Bij ouderen gaan spullen lang mee, terwijl jongeren producten al vervangen voordat deze oud en versleten zijn, simpelweg omdat ze uit de mode zijn of er nieuwere varianten beschikbaar zijn – bijvoorbeeld in het geval van mobieltjes. 'Als ik zie hoeveel mobieltjes ze hebben [...] wij wachten tot het versleten is' (oudere deelnemer). In de focusgroep met milieubewuste jongeren werd iets genuanceerder gedacht over het eigen consumptiegedrag, maar ook daar werd de 'wisseltruc' met de mobieltjes erkend: 'Ik hou van high-tech en van snufjes en zo. Dus na vier jaar vind ik het wel saai worden.'

Tabel 23.6
'Hoe vaak kiest u voor onderstaand gedrag?'^a

	altijd/ vaak	allen soms	zelden/ nooit	18-24 jaar	25-34 jaar	altijd/vaak			
						35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar
afval scheiden	69	10	21	54	53	67	73	76	80
de scheiden van groentes, fruit- en tuinafval (n = 1317)									
de scheiden van glas, papier, verf, lampen, klein chemisch afval (n = 1357)	87	8	5	76	83	82	89	91	95
's nachts de verwarming lager zetten of uitzetten (n = 1353)	97	2	1	91	97	99	98	99	97
licht/verwarming uitschakelen in ruimten waar niemand aanwezig is (n = 1359)	94	5	2	89	93	95	94	95	94
de kraan/douche niet langer open laten staan dan nodig is (n = 1357)	80	14	7	60	73	79	81	86	86
bij de aankoop van nieuwe apparaten opletten of deze energiezuinig zijn (n = 1353)	80	15	6	49	73	78	85	87	85
gebruikmaken van spaarlampen (n = 1356)	64	22	14	42	51	57	64	78	76
letten op een biologisch keurmerk bij de aanschaf van meubelen/ producten (n = 1314)	18	32	50	11	15	14	18	25	22
Biologische producten zoals groenten, vlees of vis eten (n = 1355)	19	40	41	15	15	15	19	24	18
overgebleven voedsel opnieuw bereiden (n = 1350)	45	38	17	47	48	42	46	42	48
zelf kleding herstellen (n = 1338)	34	36	31	27	22	29	35	41	42
plastic tassen weigeren bij de aankoop van producten/boodschappen (n = 1356)	33	37	30	39	41	29	35	27	36
op vakantie/zakenreis gaan met de trein (n = 1223)	8	23	68	19	10	5	7	9	12
een zuinige rijstijl toepassen (n = 1111)	59	24	17	56	55	52	59	66	62
co ₂ -uitstoot compenseren (n = 827)	4	11	85	1	5	1	5	5	8

a Omdat de representativiteit van internetpanelonderzoek onduidelijk is, werden er geen significantietoetsen uitgevoerd.

Bron: iwsnet (DM '07)

Uit de focusgroepen komt duidelijk naar voren dat mensen zich in en om het huis milieuvriendelijk gedragen, mits het binnen bepaalde comfort- en gemaksgrenzen past. Maar kom niet aan de auto. Sommigen willen wel zuiniger rijden, of een zuiniger auto kopen, maar minder rijden of de auto weg doen, dat gaat te ver. De vakantie aanpassen gaat ook te ver. 'Ik kies nog steeds mijn vakantie op waar ik graag heen wil op vakantie' (milieubewuste jongere) (zie ook Verbeek 2009). De vakantiekeuze van de deelnemers aan de focusgroepen wordt niet beïnvloed door hun milieubewustzijn en kennis van alternatieven zoals dichterbij huis op vakantie gaan, met de trein of bus op vakantie gaan, of het overnachten in milieuvriendelijker accommodaties. Hoogstens het compenseren van de veroorzaakte uitstoot is een optie. Op deze manier kunnen mensen het ongemakkelijke gevoel verkleinen dat ontstaat door de discrepantie tussen de milieuvriendelijke houding en het milieuvriendelijke gedrag (vliegen).

Afsluitend kunnen we op basis van de resultaten uit de focusgroepen en de internetsurvey van insnet grofweg twee groene leefstijlen onderscheiden⁸: de ene heeft zuinigheid en consuminderen als doel – men neemt energie- en waterbesparende maatregelen en gaat zuinig om met producten. De andere stijl hoort bij een groep die onverminderd consumeert, maar wel probeert zo veel mogelijk 'groene' producten aan te schaffen: ze letten op milieukeurmerken, op het energielabel, kiezen voor de groene of eerlijke variant van een product, en als dat niet mogelijk is, biedt klimaatcompensatie een uitkomst. De eerste groene leefstijl sluit meer aan bij ouderen, de tweede meer bij jongeren.

23.4 Waarom vertonen mensen milieuvriendelijk gedrag?

Welke motieven hebben Nederlanders om zich milieuvriendelijk te gedragen, en zijn er verschillen in motivatie tussen jongeren en ouderen? Milieugedrag kan worden vertoond met het oog op de maatschappelijke baten die dat nu of in de toekomst opleveren kan. Men streeft er bijvoorbeeld naar de wereld goed achter te laten voor volgende generaties, naar het verbeteren van het dierenwelzijn, naar het voorkomen van kinderarbeid, of naar solidariteit met mensen in ontwikkelingslanden.

Maar aan het vertonen van milieuvriendelijk gedrag hoeven niet per se maatschappelijke motieven ten grondslag te liggen. Er kan ook gekozen worden voor dit gedrag uit individueel belang, bijvoorbeeld omdat er geld mee bespaard kan worden, omdat men het gezonder of lekkerder vindt, omdat men er een goed gevoel van krijgt, of omdat het positief bijdraagt aan iemands imago.

Ten slotte is het zo dat achter veel gedragingen geen bewuste motivatie zit, omdat het routinehandelingen zijn die men verricht zonder erbij na te denken. Men vertoont sommige milieugedragingen omdat men het gewend is, omdat men niet beter weet, omdat het zo aangeleerd is tijdens de opvoeding, of omdat het nu eenmaal zo hoort.

Routine speelt een rol voor zowel jongeren als ouderen, en voor zowel de meer als de minder milieuvriendelijke mensen. Daarom gaan we specifiek in op de wisselwerking tussen individuele en maatschappelijke motieven achter milieugedragingen.

In de groepsgesprekken geven de *minder milieuvriendelijke jongeren* duidelijk aan dat individuele motieven voor hen van groter belang zijn dan maatschappelijke motieven. De positieve effecten voor jezelf zijn namelijk herkenbaar: je hoeft minder vaak te tanken als je zuinig rijdt, de grijze bak zit minder snel vol als je er geen papier en glas in doet, en het niet stand-by laten staan van apparaten zie je terug in de energierekening. De maatschappelijke effecten van milieuvriendelijke gedragingen zijn hen onbekend en vormen dus geen reden om dat gedrag te vertonen. Het is belangrijk dat milieugedrag gepaard gaat met individuele voordelen. Als het dan ook nog beter is voor het milieu, dan is dat mooi meegenomen. Milieuvriendelijk gedrag dat geen individuele voordelen heeft, wordt niet overwogen.

Voor de *milieuvriendelijke jongeren* geldt dat zij zich in hun milieugedrag vooral laten leiden door maatschappelijke motieven, omdat ze zelf weinig merken van de voordelen die het oplevert (de effecten zullen namelijk pas in de toekomst merkbaar zijn). Ze vertonen het gedrag in de hoop dat het beter is voor het milieu. Tegelijkertijd geven zij aan dat ook individuele motieven hun gedrag beïnvloeden. Sommigen voelen zich schuldig als ze het niet doen. Anderen doen het om gezondheidsredenen, of omdat de producten lekkerder zijn.

Ook de *ouderen*, zowel de *meer als de minder milieuvriendelijke*, geven aan dat er een combinatie van maatschappelijke en individuele motieven aan hun milieugedragingen ten grondslag ligt. Men doet het voor de milieuvoordelen die ermee gepaard gaan, maar ook voor de kinderen en kleinkinderen, voor de portemonnee, voor de eigen gezondheid, omdat het zonde is om het niet te doen, of omdat je je er een beter mens door voelt.

Het feit dat de individuele baten een belangrijke (en soms zelfs doorslaggevende) rol spelen in de keuze om milieuvriendelijk gedrag te vertonen, past bij het hedendaagse hedonisme en het 'hier-en-nudenken', waarin weinig oog is voor de lange termijn en voor rechtvaardigheid tussen generaties (zie Jones en De Meyere 2009: 136; Spangenberg en Lampert 2009).

Ingezoomd: solidariteit tussen generaties als motief

Solidariteit tussen generaties is voor de deelnemers aan de ins net-survey het belangrijkste motief om producten te kopen die een positieve bijdrage leveren aan milieukwaliteit en dierenwelzijn, en die een voor de producent eerlijke prijs hebben (tabel B23.2). De mensen die milieuvriendelijk consumeren beschouwen het als de verantwoordelijkheid van de nu levende generatie om de aarde goed na te laten voor toekomstige generaties, en ze voelen een collectieve verantwoordelijkheid jegens die generaties (zie § 23.2, zie ook WRR 1999). In deze subparagraaf gaan we dieper in op solidariteit tussen generaties als motief voor milieuvriendelijk gedrag.

In de Duurzaamheidmonitor van ins net uit 2007 is de volgende open vraag gesteld: 'Wanneer zou u zich duurzamer gedragen?' Hier is een breed scala aan antwoorden op gegeven, variërend van 'als de overheid het zou stimuleren' en 'als het niet veel duurder is', 'als het niet meer moeite kost', 'als de hele wereld meedoet', 'als de informatie eerlijk en objectief is', 'als de producten makkelijker verkrijgbaar zouden zijn' tot 'als het beter is voor het milieu en voor de toekomst van onze kinderen'. Zoomen we in op de

antwoorden die verwijzen naar het zorgen voor de toekomst en toekomstige generaties, dan blijkt dat deze zich rond drie verschillende motieven clusteren.

Ten eerste geven mensen aan zich duurzamer te gaan gedragen zodra handelen noodzakelijk is om de toekomst te kunnen redden.

Ik zou me duurzamer gedragen als:

- het milieu wordt aangetast en niet meer hersteld kan worden, want onze kinderen moeten ook goed kunnen leven.
 - er in de toekomst in mijn eigen omgeving problemen zullen ontstaan wanneer ik me niet duurzamer ga gedragen.
 - het me zo duidelijk wordt dat er geen keus meer is wat betreft de toekomst.
 - mijn kinderen later (als ik kinderen krijg) in de shit van mij komen te zitten.
 - zeer duidelijk werd gemaakt dat mijn kleinkinderen gevaar zouden lopen.
-

Ten tweede zeggen zij zich duurzamer te zullen gedragen wanneer er duidelijkheid bestaat over het positieve effect van dat gedrag.

Ik zou me duurzamer gedragen als:

- ik zou kunnen vaststellen dat het daadwerkelijk bijdraagt aan een positieve ontwikkeling t.b.v. de volgende generatie(s).
 - het beter is voor het milieu en voor de toekomst van onze kinderen.
 - ik kan bijdragen dat de schade die wij aanbrengen zeer beperkt blijft met als gevolg dat generaties na ons een vrije keuze krijgen over hoe ze hun leven willen inrichten.
 - hiermee toekomstige generaties in een beter milieu kunnen leven en dit hedendaags niet veel meer kosten met zich mee brengt.
 - dit de levenskwaliteit van de generatie na ons beduidend zal beïnvloeden.
 - ik me volledig bewust wordt van het voordeel dat we er in de toekomst van hebben.
 - er duidelijk inzicht is in een betere toekomst.
 - het grote gevolgen zou geven voor de toekomst.
 - ik zeker weet dat mijn kleinkinderen in een gezonde omgeving opgroeien.
-

Ten derde zijn er respondenten die het van belang vinden om zich duurzamer te gedragen, omdat zij dit beschouwen als hun plicht jegens toekomstige generaties. Ze vinden het de verantwoordelijkheid van de huidige generatie om een goede toekomst veilig te stellen voor de generaties na hen.

-
- het is onze verantwoordelijkheid als generatie, juist voor onze (toekomstige) kinderen.
 - ben er al mee bezig, ik ben dit verplicht aan de generaties die na ons komen.
 - ik gedraag me al behoorlijk duurzaam, leer de kinderen ook zuinig om te gaan met energie, water, de natuur en elkaar.
-

Solidariteit tussen generaties is kortom een belangrijk motief voor milieuvriendelijk gedrag. Men is echter niet alleen solidair naar toekomstige generaties toe omdat men dat zelf belangrijk vindt. Veel mensen tonen zich pas solidair wanneer het echt niet anders kan, of wanneer bewezen is dat het nut heeft.

23.5 Het verschil tussen denken en doen

Ondanks de bezorgdheid over klimaatveranderingen en milieuproblemen is niet iedereen bereid tot milieuvriendelijk gedrag. Ook eerder onderzoek laat zien dat milieubeseft niet automatisch leidt tot overeenkomstig gedrag (Beckers et al. 2004; Vringer et al. 2008; Steg 1999). Dit is vooral het geval wanneer algemene attitudes gerelateerd worden aan specifiek gedrag: algemeen milieubewustzijn leidt bij veel mensen niet automatisch tot bijvoorbeeld het nemen van energiebesparende maatregelen (Steg 1999: 54; Beckers et al. 2004: 42). Bovendien is het gedrag veelal niet consistent: iemand die energiebesparende maatregelen neemt, koopt niet noodzakelijkerwijs biologisch voedsel. Hierbij is nog wel onderscheid te maken tussen ‘makkelijker’ en ‘moeilijker’ gedrag (zie § 23.3).

Er zit dus een discrepantie tussen ‘denken’ en ‘doen’ en ook tussen verschillende vormen van doen. Uit eerder onderzoek kunnen we een aantal argumenten destilleren die deze discrepantie verklaren en die ook in de door ons gehouden focusgroepgesprekken naar voren zijn gekomen. Het gaat om vier argumenten die betrekking hebben op de behoefte aan informatie, het verschil in prijs, de rol van comfort en gemak, en het bestaan van een ‘sociaal dilemma’.

In de eerste plaats is er behoefte aan informatie over het effect van milieuvriendelijk gedrag (zie ook WRR 1999: 308; Beckers et al. 2004: 44). In de focusgroepen bleek dat het lastig is om in te schatten in hoeverre het gedrag gevolgen heeft voor het milieu. Mensen willen dit wel graag weten: ze zijn geïnteresseerd in de positieve gevolgen van milieuvriendelijk gedrag, en willen daarnaast weten welke gevolgen milieuonvriendelijk gedrag heeft. Er heerst enig wantrouwen en cynisme over het effect van gedrag, bijvoorbeeld van afvalscheiding: ‘Als ik hoor dat het toch weer op een grote hoop wordt gegoooid, waarom zou ik dan?’ (minder milieubewuste jongere). Een ander voorbeeld is CO₂-compensatie bij vliegreizen: ‘Ik vind dat onzin, je weet niet waar het blijft. Wie controleert dat nou?’ (minder milieubewuste oudere).

Om milieuvriendelijk gedrag te bevorderen is het verstrekken van informatie dan ook van groot belang. Uit de focusgroepen kwam naar voren dat ouderen andere informatie nodig hebben dan jongeren. Voor beide groepen geldt dat het milieubewustzijn aanwezig is, maar dat ouderen in tegenstelling tot jongeren nog weinig bekend zijn met verschillende gedragsalternatieven. Beide groepen hebben baat bij informatie over het nut en de opbrengst van milieuvriendelijk gedrag. Bij water- en energiebesparende maatregelen is er bijvoorbeeld behoefte aan informatie over de kostenbesparing. Ten aanzien van biologische producten kan informatie die inzicht geeft in het effect voor het milieu ook dienen om de onduidelijkheid rond deze producten en het door die onduidelijkheid ontstane wantrouwen weg te nemen. Vooral de mensen die niet zoveel milieuvriendelijk

gedrag vertonen, maken een kosten-batenanalyse. Zonder informatie over de maatschappelijke kosten en baten wordt alleen milieugedrag vertoond waarvan de kosten voor het individu kleiner zijn dan de baten.

Ten tweede worden sommige milieugedragingen te duur bevonden: biologisch voedsel, energiezuinige auto's, spaarlampen of het plaatsen van zonnepanelen. Bij biologisch voedsel wordt het prijsverschil met niet-biologisch voedsel te groot gevonden, bij spaarlampen en zonnepanelen vindt men het aanschafbedrag te hoog en is het bovendien onduidelijk op welke termijn de kosten terug worden verdiend. 'Als een spaarlamp 1 euro duurder is, zou ik het doen, maar als ie drie keer over de kop gaat niet. Net als vliegen compenseren: voor 10 euro zou ik het doen, voor 150 euro niet' (minder milieubewuste jongere). Deze mening wordt door ouderen en jongeren gedeeld: het geven van financiële prikkels is een belangrijk instrument om mensen te motiveren. Dit blijkt ook uit de resultaten van insnet: lagere prijzen zouden zowel jongeren als ouderen het meest aanzetten om hun gedrag te veranderen. Voor jongeren is de prijs echter van groter belang dan voor ouderen (respectievelijk 85% en 71%) (tabel B23.3).

Een derde reden waarom mensen niet kiezen voor milieuvriendelijk gedrag is dat het meer moeite of tijd kost of dat er comfort en gemak moet worden ingeleverd (vgl. Steg 1999: 54; Vringer et al. 2008: 5). Dit speelt bijvoorbeeld bij het verminderen van het auto-gebruik. Maar ook bij gescheiden afvalinzameling: 'Bij mij is gemak belangrijk. Papier en glas is heel gemakkelijk, maar plastic wordt niet opgehaald, dus dat doe ik niet' (minder milieubewuste jongere). Maatregelen die het gemakkelijker maken om milieuvriendelijk gedrag te vertonen, zoals betere verkrijgbaarheid van milieuvriendelijke producten, kunnen ongeveer de helft van de mensen overhalen om hun gedrag aan te passen (tabel B23.3).

Het meest in het oog springend is echter dat het vakantiegedrag voor geen enkele deelnemer in de focusgroepen bepaald wordt door milieuoverwegingen: 'Ik kies nog steeds mijn vakantie op basis van waar ik graag heen wil' (milieubewuste jongere) (vgl. Verbeek 2009).

De laatste oorzaak van het verschil tussen denken en doen is het zogeheten 'sociale dilemma'. Dit treedt op wanneer mensen beseffen dat het weliswaar goed is om hun gedrag te veranderen, maar dat dit voor henzelf minder positieve consequenties heeft (Vringer et al. 2008: 5). Hieraan gerelateerd is de veelvuldig in de focusgroepen geuite relativisering dat de invloed van milieuvriendelijk gedrag in Nederland op wereldschaal maar zeer beperkt is: 'We zijn hier met 16 miljoen mensen, 100 miljoen mensen in Europa, de rest zit in India en China, de verhouding is daar tientallen/duizenden keer groter dan hier. Aan chemicaliën die ze daar gebruiken en die hier verboden zijn. Dit is allemaal heel kleinschalig vergeleken met wat daar gebeurt [...]' (milieubewuste oudere). Het sociale dilemma kan door de overheid worden opgelost, bijvoorbeeld door milieuvriendelijk gedrag verplicht te stellen of door prijsmaatregelen te nemen. Onder de deelnemers aan de focusgroepen bestaat brede steun voor deze vorm van overheidssturing, onder de voorwaarde dat gemeenten niet te veel verschillend beleid hanteren.

Ouderen tonen zich nog iets sterker voorstander van maatregelen van overheidswege dan jongeren. Om het sociale dilemma op te kunnen lossen is het verder van belang dat mensen het idee hebben dat hun gedrag ertoe doet (vgl. Beckers et al. 2004: 45, zie ook § 23.4). Met name de groep minder milieubewuste jongeren is, ondanks dat zij de problemen erkennen, niet geneigd om uit eigen beweging milieuvriendelijk gedrag te vertonen zonder dat dit wat oplevert. 'Zij lijken zich niet echt verantwoordelijk te voelen voor de toekomstige generaties, slechts een enkeling met kinderen maakt zich druk om hun toekomst. Maar "niet zodanig dat ik dat allemaal zou laten"' (Schothorst en Ter Berg 2010: 14).

23.6 Voornaamste bevindingen

Onder Nederlanders is er tot op zekere hoogte sprake van solidariteit tussen generaties als het gaat om het milieu. Het overgrote deel van de Nederlandse bevolking is zich ervan bewust dat er een milieuprobleem is. Dat dit wordt erkend betekent echter lang niet altijd dat men milieuvriendelijk gedrag vertoont. Probleemerkennen leidt niet automatisch tot probleemtoe-eigening en probleemtoe-eigening niet automatisch tot bijbehorend gedrag. De vraag is hoe dat komt.

De kennis die mensen hebben van beschikbare milieuvriendelijke alternatieven speelt hierbij een rol. Ouderen zijn op de hoogte van een kleiner spectrum aan milieuge dragingen dan jongeren. Zij noemen afval scheiden en het nemen van water-, energie- en materiaalbesparende maatregelen. Jongeren geven daarnaast ook voorbeelden van milieuvriendelijk consumptiegedrag, zoals het eten van biologisch voedsel of het gebruik van groene stroom. Jongeren groeien op in een tijd waarin al deze alternatieven voorhanden zijn, terwijl ze voor ouderen nieuw zijn. Ouderen die niet bekend zijn met bepaalde milieuvriendelijke alternatieven kunnen hier ook geen gebruik van maken. Naast het bekend zijn met de alternatieven is het van belang dat mensen weten welk effect hun gedrag heeft. Belangrijker dan het milieubewustzijn te vergroten is het dan ook om informatie te verstrekken over de positieve bijdrage van milieuvriendelijk gedrag en de negatieve gevolgen van milieuonvriendelijk gedrag. Tegelijkertijd neemt het bieden van informatie over het nut van milieuge drag niet alle barrières weg die mensen ervan weerhouden om milieuvriendelijk gedrag te vertonen. Andere belemmeringen voor dit gedrag zijn namelijk de kosten (men vindt milieuvriendelijke producten te duur), de moeite (milieuvriendelijk gedrag wordt moeilijker gevonden) en het comfort (men beschouwt sommige milieuvriendelijke gedragingen als minder comfortabel). Ook het wegnemen van deze barrières is belangrijk. Ten slotte realiseren mensen zich dat het gedrag van een individuele consument, of zelfs van Nederland als geheel, in wereldperspectief slechts een beperkte invloed heeft. Dit besef is geen stimulans voor milieuvriendelijk gedrag.

Mensen die zich milieuvriendelijk gedragen doen dat niet allemaal op basis van dezelfde motieven: sommigen doen dit uit maatschappelijk belang en anderen uit eigenbelang. Welk motief iemand heeft hangt nauw samen met het type gedragingen dat hij of zij vertoont. Het aanschaffen van een HR+-ketel bespaart energiekosten en is gelijk

milieuvriendelijk, een combinatie die het meest tot de verbeelding spreekt. Bij de aanschaf van fsc-hout is het individuele voordeel kleiner; mensen kopen dit vooral omdat ze het milieu willen beschermen. Gedrag dat niet zozeer individueel voordeel oplevert als wel milieuvriendelijk is, kunnen we opvatten als een uiting van solidariteit met toekomstige generaties. Achter solidariteit tussen generaties blijken drie verschillende motieven schuil te gaan: men vindt de solidariteit op zichzelf belangrijk, men ziet in dat er geen keuze meer is, of men beseft dat het eigen gedrag effect heeft op de toekomst.

23.7 Epiloog: generatieverschil of leeftijdsverschil?

Is er reden om te concluderen dat milieuattitudes en milieugedragingen generatiespecifiek zijn, of wijzen de gevonden resultaten uitsluitend op verschillen tussen jongeren en ouderen? Met de beschikbare gegevens kunnen we geen definitief uitsluitel geven over deze vraag, maar we kunnen er wel wat beschouwende opmerkingen over plaatsen.

Generatieverschil

Het spectrum aan milieuvriendelijke gedragingen lijkt generatiespecifiek te zijn. Ouderen kennen en vertonen een smal repertoire van milieugedragingen, bestaande uit afval scheiden, zuinig omgaan met water en elektriciteit, en het lang laten meegaan van en hergebruiken van producten. Bovendien zitten zij sterker dan jongeren vast in bepaalde gedragsroutines, simpelweg omdat ze deze al veel langer hebben. Door deze ingesleten gewoonten is het voor ouderen mogelijk lastiger om hun gedrag (in milieuvriendelijker richting) te veranderen. Het Nieuwe Rijden (HNR) – het toepassen van een zuiniger rijstijl – is een goed voorbeeld. Jongeren die nu autorijles nemen, leren te rijden volgens de nieuwe principes. Voor ouderen die al 40 jaar rijden is het niet alleen de vraag of ze bekend zijn met HNR; als ze ermee bekend zijn is het voor hen ook lastiger om de rijroutines aan te passen.

Jongeren zijn bekend met een veel breder scala aan milieugedragingen. Ook al blijft het voor sommigen bij kennis en vertonen zij niet altijd het bijpassende gedrag, toch biedt kennis in ieder geval perspectief. Jongeren denken verder dan afvalscheiding en zuinigheid.

De oude generatie zal in de toekomst worden vervangen door een nieuwe, en daarmee zullen ook de milieugedragingen en -motieven veranderen. Met het wisselen der generaties zal ook het milieudiscours een ander karakter krijgen: het geitenwollensokken milieudiscours zoals dat uit de jaren zeventig bekend is, is nu plaats aan het maken voor een nieuw milieudiscours waarin milieuvriendelijk gedrag niet alleen wordt gezien als iets wat goed is voor de toekomst van natuur, luchtkwaliteit en klimaat, maar ook staat voor een gezond, lekker, modieus en diervriendelijk leven.

Leeftijdsverschil

Ouderen zijn eerder dan jongeren geneigd zich milieuvriendelijk te gedragen. Uit de focusgroepen bleek dat zij zich meer bewust zijn van wat ze nalaten aan toekomstige generaties, die ook al geboren zijn: het gaat om de kinderen en kleinkinderen die ze

kennen. Jongeren denken daarentegen minder in termen van toekomstige generaties en kijken meer naar het profijt dat zijzelf hebben van hun gedrag. Dit duidt op een verschil in leeftijd, en niet op een verschil in generaties. Wanneer sprake is van een leeftijdsverschil dan zullen milieuhoudende attitudes, -gedragingen en -motieven veranderen met het ouder worden. In de focusgroepen waren de ouderen van mening dat jongeren weinig milieuvriendelijk gedrag vertonen. Maar ze geloven er wel in dat milieubewustzijn en milieugedrag – net als wijsheid – met de jaren komt. Ook uit grootschaliger onderzoek blijkt dat ouderen zich milieuvriendelijker gedragen dan jongeren (*Duurzaamheidsmonitor 2007* van ins net, zie tabel 23.6). Wanneer de leeftijdshypothese de verschillen tussen jongeren/jongvolwassenen en ouderen verklaart en niet de generatiehypothese, dan betekent dit dat er in de maatschappij altijd een tweedeling zal blijven bestaan tussen milieubewuste maar zich milieuonvriendelijk gedragende jongeren en de zich milieubewust gedragende ouderen.

Van invloed op het milieugedrag van jongeren is dat zij zich minder binden en steeds vaker deel uitmaken van wisselende netwerken met bijbehorende wisselende attitudes en gedragingen (HP/de Tijd sprak in dit verband onlangs over de ‘spaghettigeneratie’). Jongeren hebben bovendien nog geen kinderen en kunnen zich (mede daardoor) meer op zichzelf richten. Ook verdiepen jongeren zich minder goed in zaken die verder weg liggen; de milieuproblemen van later zijn dan vergelijkbaar met het regelen van het pensioen.

Het is aannemelijk dat beide hypothesen gelden: er is zowel een leeftijdseffect (ouderen gedragen zich milieuvriendelijker) als een generatie-effect (de nieuwe generatie heeft meer kennis van verschillende alternatieven dan de vorige, wat aanleiding kan geven tot milieuvriendelijk gedrag). Wanneer deze effecten elkaar versterken is het milieu de grote winnaar: elke nieuwe generatie kiest uiteindelijk voor gedrag dat beter is voor het milieu dan de vorige generatie. Dit proces kan versneld worden door in te zetten op ‘verjonging’ van het leeftijdseffect. Hoe eerder jongeren van straks zich gaan gedragen als ouderen van nu, maar met de kennis van straks, hoe beter dat is voor het milieu.

Noten

- 1 In tegenstelling tot de tweezijdige solidariteit bij steunuitwisseling tussen ouders en kinderen (zie de hoofdstukken 9 en 10) en bij pensioenen (hoofdstuk 22), is hier sprake van eenzijdige solidariteit tussen generaties: van ouderen naar jongeren, en van jongeren van nu naar jongeren van de toekomst.
- 2 Met dank aan Peter van Vliet van stichting ins net en Gert Spaargaren van de Contrast onderzoeksgroep (WUR-ENP en VU-Telos). De gegevens voor de Duurzaamheidsmonitor van stichting ins net zijn verzameld met behulp van het internetpanel Flycatcher, waarvoor mensen zichzelf kunnen aanmelden. Dit kan betekenen dat de steekproef niet representatief is voor de Nederlandse bevolking. Bovendien kunnen mensen per onderzoek kiezen of ze mee willen werken. Dit kan van invloed zijn op de respons en kan selectiviteit in de hand werken (bijvoorbeeld doordat milieubewuste mensen vaker aan het onderzoek deelnemen dan niet-milieubewuste mensen). Omdat de representativiteit van het onderzoek onduidelijk is, worden er geen significantietoetsen uitgevoerd.

- 3 Deze stellingen vormen samen een schaal met een Cronbach's alpha van .83. Als we de schaal voor jongeren en ouderen apart berekenen is deze alpha respectievelijk .77 en .86.
- 4 Ouderen en jongeren blijven significant van elkaar verschillen als gecontroleerd wordt voor geslacht, inkomen en opleiding. Wel is de invloed van opleiding groter dan die van leeftijd (zie tabel B23.1 in de bijlage).
- 5 Boven aan het lijstje van belangrijkste doelstellingen staan het op peil houden van de economie en de sociale zekerheid, het bestrijden van misdaad en het handhaven van de orde, en het beschermen van de vrijheid van meningsuiting.
- 6 Ouderen en jongeren blijven significant van elkaar verschillen als gecontroleerd wordt voor geslacht, inkomen en opleiding. Wel is de invloed van opleiding groter dan die van leeftijd (zie tabel B23.1 in de bijlage).
- 7 De gedragingen in tabel 23.6 zijn op een voor de hand liggende wijze geclusterd. Deze clustering wordt grotendeels statistisch ondersteund. Wanneer een factoranalyse op de vijftien items wordt uitgevoerd, komen er vier factoren naar voren (verklaarde variantie 48%). De items die onder 'mobiliteit' vallen blijken geen aparte factor te vormen. 'Op vakantie/zakenreis gaan met de trein' valt onder 'materiaal sparen/zuinigheid', 'zuinige rijstijl' valt onder 'energie sparen', en 'co₂-uitstoot compenseren' onder 'consumptie'. Overigens blijken 'het gebruik van spaarlampen' en het 'bij aankoop letten op energiezuinigheid' niet alleen te passen in het cluster 'energie sparen', maar ook in het cluster 'consumptie'.
- 8 De hier genoemde varianten vormen de twee uitersten van een groene leefstijl. In werkelijkheid is er veelal sprake van een mix van deze twee varianten, zoals ook uit de resultaten in tabel 23.5 en 23.6 naar voren komt.

Literatuur

- Beckers, T.A.M., E.W.F.P.M. Harkink, E.J. van Ingen, M.A. Lampert, B. van der Lelij en R. van Ossenbruggen (2004). *Maatschappelijke waardering van duurzame ontwikkeling. Achtergrondrapport bij de duurzaamheidsverkenning*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM-rapport 500013007/2004).
- CBS, PBL, CPB en SCP (2009). *Monitor Duurzaam Nederland 2009*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek / Planbureau voor de Leefomgeving / Centraal Planbureau / Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Fishbein, M. en I. Ajzen (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behavior. An Introduction to Theory and Research*. Addison-Wesley: Reading MA.
- Friedman, L. (1999). *De toekomst is groen*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuw Amsterdam.
- Gatersleben, B., L. Steg en C. Vlek (2002). Measurement and determinants of environmentally significant consumer behavior. In: *Environment and Behavior*, jg. 34, nr. 3, p. 335-362.
- Jones, P.T. en V. De Meyere (2009). *Terra Reversa. De transitie naar rechtvaardige duurzaamheid*. Utrecht: Uitgeverij Van Arkel.
- Poortinga, W., L. Steg en C. Vlek (2004). Values, environmental concern and environmental behaviour. A Study Into Household Energy Use. In: *Environment and Behaviour*, jg. 36, nr. 1, p. 70-93.
- Rotmans, J., J. Grosskurth, M. van Asselt en D. Loorbach (2001). *Duurzame ontwikkeling: van concept naar uitvoering*. Maastricht: ICIS.
- Schothorst, Y. en J. ter Berg (2010). *Motieven voor milieubewust gedrag*. Amsterdam: Veldkamp.

- SCP (2009). *Sociale staat van Nederland 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2009/14).
- SCP (2010). *Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (COB Kwartaalbericht 2010|2).
- Spaargaren, G. en C.S.A van Koppen (2009). Provider strategies and the greening of consumption practices. Exploring the role of companies in sustainable consumption. In: H. Lange en L. Meier (red.), *The new middle classes. Globalizing Lifestyles, Consumerism and Environmental Concern* (p. 81-100). Dordrecht/Heidelberg/Londen/New York: Springer.
- Spangenberg, Frits en Martijn Lampert (2009). *De grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam Uitgevers.
- Steg, L. (1999). *Verspilde energie? Wat doen en laten Nederlanders voor het milieu*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Telos (2008). *Staat van Utrecht 2008. Duurzaamheidsmeting provincie Utrecht*. Tilburg: Brabants centrum voor duurzaamheidsvraagstukken.
- Verbeek, D.H.P. (2009). *Sustainable tourism mobilities. A practice approach* (dissertatie). Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Vringer, K., Th. Aalbers en H. Visser (2008). Burgers en duurzaamheid, het verschil tussen denken en doen. In: S. van den Burg, G. Spaargaren en D. van Lith (red.), *Een andere rol voor de overheid?* Wageningen: Wageningen Universiteit.
- WCED, World Commission on Environment and Development (1987). *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.
- WRR (1999). Overdrachten van milieukapitaal. In: WRR (red.), *Generatiebewust beleid* (p. 305-325). Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.